

Demokrati i økonomisk belysning

Hans Aage

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/nto/nto_0132-PDF/nto_0132_84889.pdf

pdf genereret den : 25-1-2006

Demokrati i økonomisk belysning

Hans Aage

Institut for Samfundsøkonomi og Planlægning, Roskilde Universitetscenter

SUMMARY: Four institutions for democratic decision-making are considered: market decisions, centralized political decisions, self-management and professionalization. Implications for democracy for producers, consumers, tax-payers and future generations are discussed by means of examples. It is argued that sensitive decisions, where abuses are likely to occur, as in monetary policy and environmental policy, could be entrusted to independent boards governed by strict regulations.

Hvad er økonomi?

Hvis det følgende fremtræder som en tillidserklæring – eller måske tilmed som en kærlighedserklæring – er det ikke utilsigtet. Det er naturligvis økonomisk teori, som er genstanden for disse respektfulde følelser. Den er i tidens løb blevet klandret for at være bl.a. asocial, materialistisk, vækstfikseret og miljøødelæggende (se f.eks. Cobb & Daly, 1989:164; Petersen m.fl., 1994:47; Hodgson, 1993:267), men det er alltså ondsindede rygter, der bunder i forveksling af egenskaber hos den tilbudte, dvs. teorien, og hos tilbederne, dvs. økonomerne. I Homers Odyssé er Penelopeias ære jo også højt hævet over bejlernes anslag. Økonomisk teori er så omfattende og vidtfavnende, at den uden videre kan anvendes til at analysere en mangfoldighed af økonomiske problemstillinger, bl.a. også dem som miljøkrisen rejser.

Teoriens udgangspunkt er et generelt og meget frugtbart problem, nemlig at samordne beslutningerne om ressourceanvendelsen optimalt, når man kender 1) de individuelle præferencer 2) de tekniske muligheder og 3) begyndelsesressourcerne. Teoriens opgave er at analysere, hvordan optimeringsproblemet løses eller ikke løses, når beslutningerne ledes af incitamenter bestemt af forskellige institutioner, dvs. faste adfærdsmønstre reguleret af skrevne og uskrevne regler. Blandt økonomiske institutioner er markedet uden sammenligning den mest grundigt undersøgte, men der er mange andre, f.eks. virksomheder, planøkonomier, aktieselskaber, familien, feudal økonomi, overenskomstforhandlinger, overskudsdeling, medarbejderstyre, slaveri.

Økonomisk teoris anvendelse i forbindelse med miljøkrisen er et illustrativt og helt fundamentalt eksempel for forelæsningsens emne. To typer af problemer er afgørende for ressourcernes tilstrækkelighed og optimale anvendelse: For det første reservernes størrelse og art samt de tekniske muligheder, herunder substitutionsmulighederne i forbrug og produktion; dette er naturvidenskabelige problemer, som naturligvis må undersøges med naturvidenskabelige metoder, og ikke ved f.eks. at betragte prisud-

Demokrati i økonomisk belysning

Hans Aage

Institut for Samfundsøkonomi og Planlægning, Roskilde Universitetscenter

SUMMARY: Four institutions for democratic decision-making are considered: market decisions, centralized political decisions, self-management and professionalization. Implications for democracy for producers, consumers, tax-payers and future generations are discussed by means of examples. It is argued that sensitive decisions, where abuses are likely to occur, as in monetary policy and environmental policy, could be entrusted to independent boards governed by strict regulations.

Hvad er økonomi?

Hvis det følgende fremtræder som en tillidserklæring – eller måske tilmed som en kærlighedserklæring – er det ikke utilsigtet. Det er naturligvis økonomisk teori, som er genstanden for disse respektfulde følelser. Den er i tidens løb blevet klandret for at være bl.a. asocial, materialistisk, vækstfikseret og miljøødelæggende (se f.eks. Cobb & Daly, 1989:164; Petersen m.fl., 1994:47; Hodgson, 1993:267), men det er allsammen ondsindede rygter, der bunder i forveksling af egenskaber hos den tilbudte, dvs. teorien, og hos tilbederne, dvs. økonomerne. I Homers Odyssé er Penelopeias ære jo også højt hævet over bejlernes anslag. Økonomisk teori er så omfattende og vidtfavnende, at den uden videre kan anvendes til at analysere en mangfoldighed af økonomiske problemstillinger, bl.a. også dem som miljøkrisen rejser.

Teoriens udgangspunkt er et generelt og meget frugtbart problem, nemlig at samordne beslutningerne om ressourceanvendelsen optimalt, når man kender 1) de individuelle præferencer 2) de tekniske muligheder og 3) begyndelsesressourcerne. Teoriens opgave er at analysere, hvordan optimeringsproblemet løses eller ikke løses, når beslutningerne ledes af incitamenter bestemt af forskellige institutioner, dvs. faste adfærdsmønstre reguleret af skrevne og uskrevne regler. Blandt økonomiske institutioner er markedet uden sammenligning den mest grundigt undersøgte, men der er mange andre, f.eks. virksomheder, planøkonomier, aktieselskaber, familien, feudal økonomi, overenskomstforhandlinger, overskudsdeling, medarbejderstyre, slaveri.

Økonomisk teoris anvendelse i forbindelse med miljøkrisen er et illustrativt og helt fundamentalt eksempel for forelæsningsens emne. To typer af problemer er afgørende for ressourcernes tilstrækkelighed og optimale anvendelse: For det første reservernes størrelse og art samt de tekniske muligheder, herunder substitutionsmulighederne i forbrug og produktion; dette er naturvidenskabelige problemer, som naturligvis må undersøges med naturvidenskabelige metoder, og ikke ved f.eks. at betragte prisud-

viklingen på nogle råvaremarkeder. For det andet hvor meget hensyn, man ønsker at tage til fremtidige generationers velfærd; dette er et moralsk og politisk problem. Klemmt mellem disse to problemkredse levnes der ikke megen plads til en økonomisk analyse, hvis bidrag består i at undersøge virkninger af forskellige institutionelle arrangementer, når svarene på disse to problemer kendes.

Men økonomiens bidrag er ikke uinteressante, og f.eks. er teorierne om eksterne virkninger, om offentlige goder, om skattesystemer og om incitamentstrukturer nyttige hjælpemidler til at forstå miljøproblemernes økonomiske aspekter og til at udforme den påkrævede planlægning (Jespersen og Brendstrup, 1994; Davis, 1984). Og der er ikke, som mange er blevet forledt til at tro, nogen årsagssammenhæng mellem økonomi som videnskab og miljøpolitisk bevidstløshed. Selv om det er svært eller måske tilmed umuligt, er der ingen vej uden om: man må forsøge at sondre mellem politiske vurderinger, empiriske konstateringer og teoretiske resultater. Der er ingen grund til at konstruere kunstige modsætninger, for der er nok af højst reelle modsætninger og konflikter her i verden i forvejen.

Hvad er demokrati?

Og netop modsætninger og konflikter er ophav til demokratiet som en ideel metode til samordning af modstridende præferencer. Ved demokrati forstås her simpelt hen, at den enkelte har størst mulig indflydelse på sit eget liv og at der findes institutioner, som gør det muligt for alle interesser frit at komme til orde og blive konfronteret på en ligeværdig måde med henblik på at etablere en løsning.¹

Eftersom økonomiske problemer også består i samordning af præferencer og der i øvrigt er et økonomisk islæt i mange af de spørgsmål, som kan afgøres demokratisk, er det væsentligt at undersøge, hvorvidt forskellige typer af økonomiske beslutninger opfylder demokratiets fordringer, som allerede på dette grundlag kan præciseres med tre kommentarer.

For det første er det de individuelle præferencer, der udgør målestokken, hvilket måske nok er overfladisk og ikke uden problemer og selvmodsigelser, fordi præferencer jo i høj grad er samfundsbestemte. Men det er heller ikke uden fornuft, og det må tjene som begrundelse for ikke at vove sig dybere ned i det. Der ligger ikke heri nogen beundring for snæver egoisme, endsiige nogen undsigelse af moral og altruisme, men kun en afvisning af organiske samfundssyn, som hersker i traditionelle samfund, hvor samfundets interesse sættes over individets, og af overordnede ideologiske principper som f.eks. forbuddet mod rente i middelalderens skolastik og det tilsvarende forbud mod såkaldt riba i nutidens islamiske økonomi; begge tankeretninger tillader i øvrigt profit af risikovillig lånekapital. Det kan heller ikke accepteres, at »særlige, klassebestemte kollektive demokratiske rettigheder – strejkeretten, blokaderetten, retten til at

1. Hermed ignoreres alle komplikationer i demokratibegrebet, jf. Jarvad, 1992; Rawls, 1993.

indgå eksklusivaftaler» (Birkholm, Sigsgaard & Wilhjelm, 1984:43-44) benyttes som ideologisk dække for undertrykkelse af de mere velkendte individuelle rettigheder.

I det hele taget indebærer definitionen – hvilket er den anden kommentar – at undertrykkelse af enkeltpersoners handlefrihed kræver en begrundelse, som dog sjældent er vanskelig at finde, fordi enkeltpersoners handlinger næsten altid påvirker andres handlefrihed. Men der er eksempler på lovindgreb i markedsfriheden, hvor man selv med sin bedste vilje kan have svært ved at få øje på en begrundelse. Det gælder bl.a. lovgivning om tvungen ØD eller skattebegunstigelse af medarbejdere, idet vi jo lever i et frit samfund, hvor det – som Anatole France sagde – står enhver frit for at sove under broerne. Men det står altså også enhver frit for at opkøbe produktionsapparatet, og hvis man er mange nok som f.eks. medlemmerne i en fagforening, er det tilmed en overkommelig opgave (Bregn, 1994). Man kan jo godt argumentere for at ændre formue- og indkomstfordelingen ved lovindgreb. Problemet er, hvorfor man skal tvinges til at eje aktier i sin egen eller andre virksomheder, hvis man ikke har lyst og hellere vil have pengene udbetalt kontant. Det er fundamentalt for demokratiet, at et flertal ikke uden videre kan undertrykke et mindretal. Det kræver en afvejning af mindretallets rettigheder i forhold til flertallets interesser; ellers er der tale om pøbelvælde og flertalsdiktatur, som er noget ganske andet.

For det tredje er der, som allerede antydnet, en forbindelse mellem demokrati og lighed (Greve, 1988:9-26). Foruden politiske afstemninger er markedet, hvor man har indflydelse i kraft af sine penge, en potent demokratisk mekanisme med stor frihed for den enkelte, idet man i princippet aftaler mængde og pris og intet andet.² Også arbejderen, som sælger sin arbejdskraft, er fri,

... frei in dem Doppelsinn, dass er als freie Person über seine Arbeitskraft als seine Ware verfügt, dass er andererseits andre Waren nicht zu verkaufen hat, los und ledig, frei ist von allen zur Verwirklichung seiner Arbeitskraft nötigen Sachen.³

En helt afgørende forskel på folkestyre og pengestyre er naturligvis, at købekraften og den økonomiske magt er meget ulige fordelt i modsætning til stemmekraften og den politiske magt, hvis denne ellers afspejler stemmetallene.

Dette rejser spørgsmålet om ejendomsrettens forenelighed med demokratiet, som unægtelig er gammelt. Man kan jo tænke på, at mens Jefferson i den amerikanske uafhængighedserklæring af 4. juli 1776 definerede de grundlæggende rettigheder som »life, liberty and the pursuit of happiness«, så blev det ændret til »life, liberty and property« af the Founding Fathers i forfatningen af 17. september 1787 (Sinclair, 1984:

2. Virksomheden som institution er i en vis forstand det modsatte af markedet, idet strukturen ikke er horisontal som i markedet, men vertikal med aftaler om at efterkomme ordrer.

3. Karl Marx (1867): *Das Kapital* (Erster Band, Buch I, 4. Kapitel). Marx & Engels, 1972, Band 23, p. 183.

46). I den franske nationalforsamlings erklæring om menneske- og borgerrettighederne af 26. august 1789 indgik ejendomsretten blandt menneskets naturlige og ufortabelige rettigheder i artikel 2,⁴ men der var medlemmer af nationalforsamlingen, som mente, at erklæringen burde sikre, at alle blev stillet lige med hensyn til materielle og kulturelle levekår. De udgjorde et mindretal dengang – og det har de gjort lige siden. Det er holdningerne blandt dette mindretal, som med et udtryk, der blev udmøntet i England i 1820'erne, sammenfattes under betegnelsen socialisme (Nuti, 1981:392).

Selv om diskussionen er gammel, er den ikke passé. I Hal Kochs bog »Hvad er demokrati?« fra 1945, som i 1993 blev oversat til russisk, står der bl.a. om Sovjetunionen, at

Til gengæld skal det ikke glemmes, at man derovre har sat ind på et andet punkt: man har først og fremmest været optaget af at skabe det økonomiske demokrati. ... Meget tyder på, at der i så henseende kan være en del at lære i Rusland.⁵

I 1993 vakte dette synspunkt så meget anstød, at det efter manges opfattelse ganske kompromitterede Hal Kochs opfattelse af demokrati som samtale.⁶ Begreberne demokrati og retfærdighed er ikke stationære. Frem til midten af 50'erne gentog en række højt begavede og pletfrie venstreintellektuelle den sovjetiske hyldest af Stalin som »den store humanist, som er udgået af folket« (Hans Scherfig) og »den store leder, den store folkeopdrager og befrier, symbolet på fred og fremskridt« (professor Jørgen Jørgensen, begge citeret fra Jensen, 1984:147).

Der foregår også blandt økonomer en aktuel debat om forholdet mellem formelle og reelle demokratiske rettigheder (Sen, 1992:31-38; Andersson, 1994).

Fire demokratiske institutioner

Visse specielle, men hver for sig meget omfattende, dele af økonomisk teori omhandler direkte problemer ved demokratiske beslutninger. Teorien om *social choice* analyserer flertalsbeslutninger. Allerede i 1785 beskrev den franske matematiker Condorcet, hvordan flertalsafgørelser kan være inkonsistente, og Arrow viste mere generelt i 1951, at det i almindelighed ikke er muligt på grundlag af enkeltpersonens rangordener af en række alternativer på demokratisk vis at konstruere en konsistent fælles rangorden for gruppen som helhed. Rækkevidden af dette »Possibility Theorem« er siden blevet grundigt undersøgt (Sen, 1985).

Public choice teori behandler mere generelt politiske og bureaukratiske organisations beslutninger og deres økonomiske baggrund, eksempelvis pressionsgruppers ad-

4. Nemlig frihed, ejendom, personlig sikkerhed og ret til at gøre oprør mod undertrykkelse.

5. Koch, 1945:26, 55. Disse og andre korte passager blev udeladt i Det Dansk Kulturinstituts russiske udgave, hvilket vakte stor furor.

6. Jf. omtalen i Information, 26. oktober 1993; Politiken, 28. oktober 1993.

færd og deres tendens til at presse de offentlige udgifter i vejret, fordi fordelene ofte er koncentreret på få og velorganiserede modtagere, der derfor kan udøve pression, mens ulemperne rammer mere diffust og fordeles på alle skatteyderne (Paldam, 1986; Vickers & Yarrow, 1989:32-33, 160-161).

Endelig er *spilteori* en generel teori om mulige udfald i situationer, hvor agenter med modstridende interesser handler strategisk, dvs. tager andre aktørers eventuelle reaktioner i betragtning, herunder muligheden af holdbare kompromis'er under forskellige antagelser om aktørers beslutninger. Spilteori har mange økonomiske anvendelser, men er så generel og abstrakt, at den rækker langt ud over den egentlige økonomiske teori (Keiding & Lund, 1988:211-227; Fudenberg & Tirole, 1992).

Der skal ikke her gøres noget forsøg på at give et overblik over disse økonomiske teoribygninger om demokratiske beslutninger. I stedet er hensigten at beskrive nogle almindelige økonomiske beslutningstyper under forskellige institutionelle rammer og belyse deres demokratiske rækkevidde ved hjælp af eksempler.

Det velfungerende *marked* – og ikke mindst kapitalismen, der kombinerer varemærked, lønarbejde, privat ejendomsret, kreditmarked og fri foretagsomhed – er én af menneskeheds helt store sociale frembringelser, som gør det muligt for mange personer at udtrykke deres vurdering af mange goder i relation til omkostningerne på en komprimeret måde, og som derfor har fundamentale demokratiske konsekvenser, idet hver især

... intends only his own gain, and he is in this, as in many other cases, led by an invisible hand to promote an end which was no part of his intention. Nor is it always the worse for the society that it was no part of it. By pursuing his own interest he frequently promotes that of the society more effectually than when he really intends to promote it.⁷

Dette paradoksale og fundamentale resultat er i de sidste 200 år blevet forfinet i helt overvældende grad, og velfærdsteoriens to hovedsætninger om sammenfaldet mellem Paretooptimale allokalationer og markedsligevægte, mellem samfundsinteressen og egeninteressen, er et slagkraftigt, demokratisk argument for markedsökonomien.

Men betingelserne for dette sammenfald giver et mindst lige så slagkraftigt argument for, om ikke at afskaffe markedet, så i hvert fald at begrænse og regulere det, fordi markedet ikke uden en fast og synlig, hjælpende hånd kan løse en række velkendte økonomiske problemer, herunder fordelingsproblemer, konkurrencesvigt, produktion af offentlige goder, langsigtede investeringsbeslutninger og ikke mindst eksternaliteter i vid forstand, dvs. virkninger, man som enkeltperson påfører samfundet uden om markedet og som ikke påvirker ens egen situation nævneværdigt.

7. Adam Smith, 1776 (Book IV, Chap. II), vol. II, p. 28.

Derfor er i alle moderne samfund kollektive, politiske beslutninger gennem en statsmagt og individuelle valg på markedet tæt sammenvævet i den økonomiske styring (Amoroso & Jespersen, 1992; Bogason, 1992; Nielsen & Petersen, 1991; Mortensen & Olsen, 1991; Møller & Wolffsen, 1991). Problemet er at kombinere disse to og andre mulige mekanismer på en hensigtsmæssig måde. Det er også et problem at adskille dem. Ikke alt bør kunne handles. Penge er ikke alt, og man bør ikke kunne købe resten, selv om man har penge nok. Man bør ikke sælge sin førstefødselsret, sin stemmeret, eller sin tale- og trosfrihed, ligesom man heller ikke bør kunne købe sig fri for den almindelige værnepligt. Det sidste var ganske vist lovligt i Danmark i perioden 1848-1867, hvor det var tilladt at sende stillere, men i mange tilfælde forbyder loven, undertiden forgæves, handel med grundlæggende rettigheder, ikke mindst den personlige frihed, idet slaveri er forbudt (Okun, 1975:1-31; Sen, 1987:47-49, 60). Man kan heller ikke købe og sælge stemmeretten, men på den anden side spiller købekraften som bekendt en ikke uvæsentlig rolle for påvirkningsmulighederne i den politiske proces.

En tredje demokratisk mekanisme er *selvforvaltning*, hvor indflydelsen er decentraliseret mest muligt og bestemt af aktiv deltagelse, af energi og begavelse. Selvforvaltning er grundlaget for den libertære, anarkistiske socialisme, for jugoslavisk samfundsteori og for forskellige forslag om økonomisk demokrati i de vestlige lande, som også er blevet debatteret herhjemme, ikke mindst i forbindelse med udgivelsen af bogen *Oprør fra Midten* i 1978, hvori der tages kraftigt afstand fra både

en profitstyret produktionsmåde og en bureaukratisk styringsmåde: begge dele er uforeneligt med kompromisløst demokrati. [Meyer, Helvig Petersen & Sørensen, 1978:14, 37].

Der kunne f.eks. tænkes argumenter for selvforvaltning indenfor kulturlivet; i hvert fald har de to andre mekanismer begge i praksis afsløret nogle kedelige egenskaber. Hvad der kan ske med kulturen, når statsmagten vil bestemme direkte, kunne man bl.a. se i Tyskland 1933-1945 og i Sovjetunionen efter 1930, hvor kulturen enten blev monstrøs eller forsvandt, i hvert fald fra det offentlige liv. Efter 20'ernes avantgarde-periode for kunsten og åndslivet i Sovjetunionen, også for samfundsvidenskaberne hvor sovjetiske økonomer præsterede banebrydende bidrag til bl.a. vækstteori, udviklings-teori, konjunkturteori, input-outputanalyse og lineær programmering, fulgte lang tids åndsformørkelse.

Og hvad der kan ske, når profitten bestemmer, kan man også se i Sovjetunionen, nemlig i de seneste år,⁸ hvor den nyvundne frihed, den statslige mæccens svækkelse og befolkningens fascination af vestlig kultur i forening har skabt voldsomme problemer

8. Christian Mailand Hansen, Informations kronik, 28. juni 1990; Eigil Steffensen, Politikens kronik, 11. marts 1993; Steffensen, 1993.

for kulturlivet og for mange af de kunstnere, som førte an i kampen for friheden. Og man kan se det i dansk fjernsyn i disse år, hvor vi »har« fået to kanaler, der konkurrerer om at være landets bedste TV-2«;⁹ det er en meget sløj fjernsynslørdag, hvis der ikke er mindst ét mord i den bedste sendetid, hvert kvarter. Der er skræmmende spor fra det gamle Rom, hvor der ikke blev sat nye teaterstykker op efter det første århundrede, fordi publikum kun ville se på mennesker, der slog hinanden eller vilde dyr ihjel.¹⁰

Det aktivitetskrav, som ligger i begrebet selvforvaltning, indebærer den oplagte fare, at en uforholdsmæssig stor indflydelse tilfalder

dem, der ved en utrolig tilsidesættelse af alt muligt andet tager sig tid til at sætte sig på det hele. Og det er vel egentlig ikke et reelt demokrati.¹¹

Endelig er der en fjerde demokratisk institution, som man kunne kalde *professionisering*, og som beror på det bemærkelsesværdige forhold, at demokratiske organer med overlæg fraskriver sig beslutningskompetencen og overlader den til betroede personer, hvis professionelle og moralske habitus nyder tilstrækkelig tillid, vel at mærke ikke blot i rent saglige spørgsmål – om et bilhjul er afbalanceret eller en talfølge er konvergent, egner sig nu engang ikke til demokratisk afgørelse – men også i spørgsmål, hvori subjektive præferencer indgår. Det bruges typisk som ultimatum refugium, når alt andet svigter, når beslutningerne er så penible, at kompromis'er er umulige.

Det vigtigste eksempel er domstolenes uafhængighed, for, som Viggo Hørup udtrykte det,

Vor kriminelle Retspleje hviler paa det skændigste af alle Principper, paa Tillid til Dommerne. Medens et System er honnet i samme Grad som det er gennemtrængt af Mistænksomhed, omgærdet af Garantier, underkastet Kontrol, aabenlyst, offentligt, ansvarligt, ligger hele Strafferetsplejens Sikkerhed i Tilliden til Personerne.

Demokratiets Princip er den fuldstændige og gennemførte Mistillid. Efterat vi i 36 Aar har bildt os ind at leve under en demokratisk Forfatning, bygger vi endnu hele vort Domsvæsen paa Absolutismens Elendighed, paa det byråkratiske Princip om Tilliden.

Kun en Slyngel eller en Tosse lægger en ukontrolleret Myndighed i en Mands Haand og siger til ham: jeg stoler paa, at Du ikke misbruger den. Den tarveligste Grad af Ærlighed og Forstand vilde sige: Naturligvis misbruger Du den.¹²

9. Morten Sabroe, Information, 28. december 1991.

10. Beskrevet af Paul Smith (1990:68-70), som kalder TV-2 »det moderne Colosseum«, hvis »TV-tyranni« er »langt grusommere« og kan »prale af flere tilskuere end de romerske kejsere«.

11. Preben Wilhelm ved Gimlekonferencen om selvforvaltning, 8.-9. oktober 1988, citeret i Information 10. oktober 1988.

12. Hørup, 1903, andet Bind, p. 62. Artiklen i Politiken, 22. september 1885. Citeret af Carl Madsen, 1965:7.

Skændigt eller ikke, det må erkendes, at tilliden til domstolene i forbindelse med enkelte episoder har vist sig ubegrundet.

Problemet er, at fristelsen for misbrug ville være langt større, hvis demokratisk valgte organer havde direkte indflydelse,¹³ og det er i høj grad begrundelsen for professionaliseringen af pengepolitikken, som er et andet vigtigt eksempel. Det mest radikale er at lægge pengeudstedelsen i hænderne på et særligt organ, et såkaldt »Currency Board«, som er uafhængigt af centralbanken og som følger meget strenge regler for pengeudstedelsen. Der udstedes kun penge, som er fuldt dækket af en reservevaluta. Det svarer næsten til et guldfoedssystem og udelukker pengepolitik, især finansiering af statsudgifter gennem pengeudstedelsen, som er helt bestemt af markedskræfterne, nemlig af den mængde hård valuta, som kommer ind i landet. Systemet er blevet brugt i nogle tidligere engelske kolonier med det engelske pund som reservevaluta og bruges fortsat i Hong Kong og Singapore, og i Argentina blev det indført i 1991, hvor pesoen blev knyttet til dollaren. I Estland har udstedelsen af den estiske kroon været styret af et »Currency Board« siden indførelsen den 20. juni 1992 med D-Mark som reservevaluta. I modsætning til »Currency Board«-systemet i de tidligere engelske kolonier og Argentina kan den estiske kroon dog ikke veksles frit til reservevalutaen til en fast kurs. Den har begrænset konvertibilitet for køb og salg af varer, og den er ikke konvertibel for kapitalbevægelser for estiske statsborgere. I Litauen oprettedes et »Currency Board« i april i år (Lainela, 1993; The Economist, 2 July 1994, p 76).

Et yderligere eksempel er den udstrakte kompetence, læger har til at træffe afgørelser, også sådanne, som involverer subjektive præferencer, f.eks. hvordan begrænsede økonomiske ressourcer skal fordeles på forskellige behandlingsformer og forskningsområder. Selv om lægernes autoritet er under demokratisk pres, f.eks. deres muligheder for at udveksle oplysninger med apotekerne,¹⁴ kan beslutningernes irreversibilitet, asymmetrien i lægens og patientens information, uvisheden om behandlingens resultat og de eksterne effekter i forbindelse med sammenfaldende interesser hos læge og patient begrunde, både offentlig regulering (Arrow, 1963; Persson, 1980) og det rationelle i, at den enkelte, når man indlægger sig på et hospital, overlader alle beslutninger til lægerne på samme måde, som man overlader alle beslutninger til kaptajnen, når man indskiber sig på Bornholmerbåden.

Demokratiske organers afgivelse af magt i ømtålelige spørgsmål er også en metode til at sky konflikter, der ville være uløselige, hvis de kom op til overfladen ved åben demokratisk afgørelse. Opsplitning af magten tjener dels til at beskytte borgerne mod magtfulde politikere, som »er eksperter i at bevare magten på deres hænder, men uden fjerneste andelse om, hvad de skal bruge den til« (Amalrik, 1970:18), dels til at be-

13. Interessante betragtninger og øjenvidneskildringer angående moralske problemer for politikere, embedsmænd og domstole findes i Peter Knutzens (1948) erindringer om hans virke som generaldirektør for DSB i årene 1931-1945 og retsforfølgningen af ham efter befrielsen.

14. Se f.eks. Jyllandsposten, 24. juli 1994, og Marina Cecilie Roné i Politikken, 8. maj 1994.

skytte borgerne mod hinanden og undgå polarisering af samfundet. En uigennemskuelig struktur af organisationer, som f.eks. i de danske lønforhandlinger, kan indhylle modsætningerne i et »uvidenhedens slør« og sikre en vis inert i samfundet, en fremgangsmåde, som blev udnyttet til det yderste i det jugoslaviske delegeret-system, hvor bl.a. princippet »én mand-én stemme« ikke var gældende, idet man valgte delegerede på arbejdspladser, i boligområder og i en række organisationer, som alle var domineret af partiet, der således fik en dominerende repræsentation på alle niveauer (Okun, 1975:13-14; Aage, 1994:252-253).

I stil med Alec Nove, der inspireret af Hirschman sondrede mellem »willingness to pay« og »willingness to shout« (Nove, 1977:263; Hirschman, 1970), kan forskellene mellem de fire demokratiske institutioner sammenfattes således:

- købekraft:* på et marked har man indflydelse i forhold til sin købekraft; da der ikke delegeres magt, er der ingen problemer med incitamenterne, og ingen behøver at gøre vold på sig selv eller andre for at forfølge andet end egeninteressen;
- stemmekraft:* politisk indflydelse afhænger af, i hvilken grad man kan gøre sin vilje gældende gennem centrale beslutninger i en *statsmagt*; det afhænger bl.a. af incitamenterne for politikere, planøkonomer, embedsmænd osv. til at følge vælgerens ønsker;
- råbekraft:* ved *selvforvaltning* bestemmes indflydelsen af aktiv deltagelse, af hvor højt man kan råbe, og af incitamenterne for dem, der råber højest;
- dømmekraft:* ved *professionalisering* varetages ens interesser kun i det omfang, man har tillid til dømmekraften og hæderligheden hos dem, der overlades magten, og til reglerne for deres magtudøvelse.

Eksempler på demokratiske institutioners virkninger

Da økonomisk demokrati og konsekvenserne af forskellige kombinationer af de demokratiske mekanismer fremtræder forskelligt for forskellige grupper, kan man anskue virkningerne fra en række synsvinkler, bl.a. som producent, som forbruger og som skatteyder, og de kan også anskues fra fremtidige generationers synsvinkel.

Demokrati for producenterne har altid stået marxistiske hjerter nær med deres forkærlighed for de umiddelbare producenters herredømme over produktionen, snarere end kapitalisternes eller de umiddelbare forbrugeres. Det har altid haft en fundamental rolle i de socialistiske visioner om en »Verein freier Menschen ... , die mit gemeinschaftlichen Produktionsmitteln arbeiten«,¹⁵ og traditionelt har kravet om politisk demokrati ikke været nær så vigtigt i den socialistiske debat som kravet om økono-

15. Karl Marx (1867): *Das Kapital* (Erster Band, Buch I, 1. Kapitel). Marx & Engels, 1972, Band 23, p. 92; Ollman, 1977.

misk demokrati (Guérin, 1971:45; Birkholm, Sigsgaard & Wilhjelm, 1984). I en kapitalistisk økonomi formodes markedskonkurrencen at forene demokrati for producenterne og demokrati for forbrugerne, og mange vil mene, at den også kan klare opgaven i en selvforvaltningsøkonomi.

I modsætning til marxisterne, der betragtede statsmagten som et nødvendigt revolutionært redskab og for hvem spontaneitet efterhånden blev et skældsord, havde anarkisterne ubegrænset tiltro til selvforvaltning og

... denne beundringsværdige fornemmelse for spontan organisation, som folket ... har i så høj grad, men så sjældent tillades at anvende, og som kun den, som altid har levet med næsen begravet i officielle papirer og kontoriusseri, kan betvivle. [Pjotr Kropotkin, citeret efter Guérin, 1970:35].

Selvforvaltning indebærer velkendte dilemmaer. For at undvige den administrerede økonomis problemer må beslutningskompetence og risiko følges ad. Det betyder, at medarbejderne må eje virksomheden. Men dette medfører en ophobning af risiko for den enkelte medarbejder, som i tilfælde af virksomhedslukning ikke bare mister sit arbejde, men også sine sparepenge. Heraf udspringer også problemet med at sikre opsparingen (Stiglitz, 1993:1109). Dette er formentlig en af de vigtigste grunde til, at der trods mange og ihærdige fortalere kun er få medarbejderejede virksomheder i vesten, fortrinsvis i de liberale erhverv, hvor den materielle kapital er lille og den humane kapital stor. Derimod spiller de en betydelig rolle i privatiseringen i de østeuropæiske overgangsøkonomier (Mygind, 1994).

Det er næsten altid kapitalen, som bærer risikoen for indkomstudsving og lejer arbejdskraft til en fast pris, og ikke arbejdskraften, som bærer risikoen og lejer kapital til en fast pris. Det skyldes, at en kapitalist kan fordele sin kapital på mange virksomheder og derved begrænse sin risiko, mens en arbejder ikke har mulighed for at fordele sin arbejdskraft i smådele. Derfor har aktieselskabsformen også haft stor betydning for væksten i de kapitalistiske økonomier.

I de forslag om overskudsdeling, som blev fremsat i 80'erne og som udmøntede sig i lovgivning i bl.a. England, er der ikke tale om, at de ansatte skal eje deres virksomhed endsige have direkte indflydelse på driften i deres egenskab af lønmodtagere. Formålet er udelukkende at gøre lønnen fleksibel og afhængig af den enkelte virksomheds overskud for dermed at øge den samlede beskæftigelse i samfundet (Weitzman, 1984; Meade, 1989). Men overskudsdeling og medarbejdereje har det dilemma fælles, at der ikke vil være lige løn for lige arbejde. Nøjagtigt samme arbejdsindsats, f.eks. for en kontorassistent, vil kunne aflønnes forskelligt på forskellige virksomheder afhængigt af markedsf forhold m.v., som den enkelte medarbejder ikke har mulighed for at påvirke, og den form for ulighed strider formentlig mod gængse retfærdighedsbegreber. En egentlig løsning af konflikten mellem arbejde og kapital kræver også ulighed inden

for den enkelte virksomhed som i Meade's »Discriminating Labour-Capital Partnerships«, hvor den enkelte arbejders løn ligesom aktieafkastet afhænger af overskuddet såvel i det pågældende år som på ansættelsestidspunktet (Meade, 1989).

Selvforvaltning har betydning ikke bare for investeringsadfærden, men også for arbejdsindsatsen, og resultatet afhænger af, hvordan beslutningerne træffes og overskuddet fordeles.¹⁶ Det kan belyses med en model for en virksomhed, hvor der er n ansatte, som hver yder arbejdsindsatsen l ; foruden den totale arbejdskraft, $L = nl$, anvendes andre produktionsfaktorer, K , med prisen r til at fremstille én vare, Q . Medarbejderne maksimerer alle den samme nyttefunktion, U , der afhænger positivt af den enkeltes indkomst, dvs. andelen af overskuddet, W , og negativt af arbejdstiden, l , som hver arbejder vælger.

$$Q = Q(L, K), \quad L = nl. \quad (1)$$

$$U(W, l) = W - V(l), \quad V_l < 0, \quad V_{ll} < 0. \quad (2)$$

Nyttefunktionens form (2) indebærer, at det marginale substitutionsforhold mellem indkomst og fritid bliver lig med den marginale nytte af fritid, $V_l(l)$, der er uafhængig af W .

Arbejderne kan dele overskuddet ligeligt eller proportionalt med den enkeltes arbejdstid, og beslutningen om arbejdstiden kan træffes individuelt eller kollektivt ved en fælles beslutning.

Ved individuelle beslutninger antager hver arbejder, at de øvriges arbejdstid er uafhængig af hans eget valg, og når maksimeringsbetingelserne udledes, betyder det, at $dL/dl = 1$. Ved kollektiv beslutning tages det i betragtning, at arbejderne er identiske og derfor vil vælge samme arbejdstid. I så fald bliver $dL/dl = n$. Arbejdstiden vil være ens for alle arbejdere under alle omstændigheder, da deres nyttefunktioner er ens, men det tager den enkelte arbejder ikke hensyn til, når han vælger sin arbejdstid ved individuel beslutning.

Overskudsdeling med *ligelig fordeling* betyder, at

$$W = \frac{1}{n} [pQ(L, K) - rK] \quad (3)$$

Førsteordensbetingelserne for nyttemaksimering med hensyn til l bliver:

$$V_l = \frac{1}{n} pQ_L \quad \text{individuelt maksimum: } l \text{ er for lille} \quad (4)$$

16. Det følgende resultat skyldes Sen, Chinn m.fl., jf. Aage, 1989:407-411. I den første analyse af »illyriske« virksomheder, som skyldes Ward og Vanek, antages arbejdstiden fast, og antallet af arbejdere vil så blive mindre end i en tilsvarende kapitalistisk virksomhed, jf. Aage, 1994:255-257.

$$V_l = pQ_L \quad \text{kollektivt maksimum: Pareto-optimum} \quad (5)$$

Overskudsdeling med *proportional fordeling* betyder, at

$$W = \frac{l}{L} [pQ(L, K) - rK] \quad (6)$$

Førsteordensbetingelserne for nyttemaksimering med hensyn til l bliver:

$$V_l = \frac{1}{n} pQ_L + (1 - \frac{1}{n}) \frac{[pQ(L, K) - rK]}{L} \quad (7)$$

individelt maksimum: l er for stor

$$V_l = pQ_L \quad \text{kollektivt maksimum: Pareto-optimum} \quad (8)$$

Ved begge betalingssystemer vil en kollektiv beslutning give et Pareto-optimum for gruppen af arbejdere. Individuel beslutning bevirker, at arbejdstiden bliver for lille ved ligelig fordeling (fordi den enkeltes marginale produkt skal deles med alle de andre, hvis lige så store bidrag til den fælles profit overses), og for stor ved proportional fordeling (fordi den marginale arbejdstid ikke blot giver et marginalt produkt, som skal deles med de andre, men også en større andel af det, der blev produceret i forvejen). Konklusionerne holder under den gængse antagelse, at det marginale produkt er mindre end overskuddet pr. enhed arbejdskraft.

Ved proportional betaling er incitamentet til individuel arbejdsindsats større i store grupper end i små. Under ligelig fordeling svækkes incitamentet, når gruppestørrelsen øges. Derfor er det i ramme alvor blevet hævdet, at »incentives on collective farms are high« og at sovjetiske kolkhozer »should be as large as possible« (Israelsen, 1980: 118). Kritikere har med føje påpeget, at »... the conclusion is inconsistent with the empirical evidence and with the past and present behaviour patterns of those concerned«. ¹⁷ Det er dog lykkedes at forklare dette »kibbutz-kolkhoz paradoks« i mere raffinerede spilteoretiske modeller, hvor de enkelte arbejdere forfølger deres egeninteresse ved at vælge deres egen arbejdstid og deres reaktion på andres valg i flere trin (Guttman & Schnytzer, 1989).

Der kan tænkes mellemformer mellem ligelig og proportional fordeling og mellem individuel og kollektiv beslutning, og virksomheden kan tænkes opdelt i grupper af arbejdere med intern overskudsdeling, svarende til brigader i det sovjetiske system. Under nærliggende antagelser om sammenhængen mellem brigadestørrelse og fordelings- og beslutningsform kan det vises, at produktionen bliver størst, når virksomhe-

17. Nove, 1985:279. Problemet om gruppestørrelse og effektivitet er behandlet i en forslagen teori, hvis resultat er, at »... the point of ineffectiveness ... is reached when the total membership exceeds 20 or perhaps 21«. (Parkinson, 1957:41).

den opdeles i et antal brigader, som hverken er det størst mulige (n) eller det mindst mulige (én) (Aage, 1995).

Demokrati for producenterne har andre og måske vigtigere sider end medejendomsret og medbestemmelse (eller »medfornemmelse«), først og fremmest den fulde beskæftigelse, men også lysten til at få sit eget og trangen til at tjene penge, der er en vældig motiverende kraft, som forklarer, at tusinder af småvirksomheder oprettes og går fallit hvert år. Det gælder ikke mindst muligheden for den helt store jackpot, som ikke findes i selvforvaltningssamfundet, ligesom den heller ikke fandtes i de små private foretagender i Sovjetunionen, hvor derimod retten og pligten til beskæftigelse var både formel og reel (Aage, 1994:286-301).

Men beskæftigelsen var ofte uproduktiv, f.eks. som vagt langs hovedlandevejene med få kilometers mellemrum eller som vagthavende dame, »dezurnaja«, på hver etage på hotellerne. Hvis den type af tjenesteydelser svarede til præferencerne, ville der være rige muligheder for beskæftigelse også i de vestlige lande, men det vil befolkningen gerne have sig frabedt. Ved fuld beskæftigelse forstås normalt noget ganske andet, nemlig at beskæftigelsen er produktiv, og ikke mindst at lønnen er passende høj.

Demokrati for forbrugerne er ikke nødvendigvis en følge af eller foreneligt med demokrati for producenterne. Markedet har sin force i, at det giver forbrugerne direkte indflydelse. Ifølge *Oprør fra Midten*

... er det frie forbrugsvalg mere begrænset i virkeligheden end i teorien. De store foretagenders masseproduktion er ikke styret af forbrugernes ønsker, snarere er det forbrugerne, der får deres ønsker styret. [Meyer, Helveg Petersen & Sørensen, 1978:39].

På sin vis ville det jo være herligt, hvis det var rigtigt, for så kunne mange problemer løses ved at opfylde forbrugernes virkelige behov. Problemet er, at spekulationer om »virkelige behov« eller »merit goods« nemt bliver en eufemisme for det forhold, at man ikke synes om de præferencer, som publikum vitterligt har (Lotz, 1986:55-59; Andersson, 1994). Desværre er det mere realistisk at se i øjnene, at vi faktisk lever i et frit land, og at produktionen, inkl. bloddryppende fjernsynsudsendelser, motorvejsbroer, kæmpekraftværker og overforbrug af ressourcer i høj grad er udtryk for befolkningsflertallets ønsker.¹⁸ Der kan påpeges mange svagheder ved et ureguleret marked, men det er formentlig den mest effektive kendte metode til at afdække individuelle præferencer. For, som en af markedsøkonomiens varme fortalere bemærker, i en markedsøkonomi

18. Flere af disse eksempler er ikke besluttet gennem markedet, men politisk, og i øvrigt for motorvejsbroernes vedkommende uden, at der er konstateret noget flertal.

... resources are allocated mainly by the interaction of more or less astute and more or less avaricious entrepreneurs, on the one hand, and of the kind of numbskulls who go for junk food and junk television, on the other.¹⁹

For forbrugerne i Østeuropa er fungerende forbrugsvaremarkeder med pris- og pengestyling et stort demokratisk fremskridt, som øger forbrugersuveræniteten, fjerner det vældige tidsspilde i butikskøerne og reducerer grundlaget for privilegier, korrupsion og sortbørshandel, der tjente som fordelingsmekanismer i det sovjetiske system i stedet for de forkætrede, men ret beset temmelig demokratiske penge.

Som følge af, at varerne forsvandt fra butikkerne på grund af for lave priser, måtte forbrugerne bruge store ressourcer og megen tid på at lede efter varer, bytte med hinanden, forhøre sig hos bekendte osv.²⁰ I 1981 blev den samlede tid anvendt til at købe ind og stå i kø opgjort til 37 mill. timer om året, eller 190 timer pr. indbygger, hvilket svarer omtrent til den arbejdstid, der i gennemsnit blev tabt i Danmark på grund af arbejdsløshed.²¹ Udbuddet af forbrugsvarer steg støt i Sovjetunionen frem til 1990, men efterspørgslen steg altså endnu mere, og så kan der meget hurtigt skabes uligevægt, som det f.eks. også ses af køer og ventelister til boliger, hospitalsydelser og daginstitutioner i Danmark, som endda er blandt de allermest velforsynede lande i hele verden. Et andet slående eksempel er benzinmarkedet i USA i sommeren 1979, hvor pris-kontrol kombineret med nogle få procents fald i forsyningerne hurtigt førte til køer og »No gas«-skilte ved tankstationerne (Aage, 1994:65-69).

Dette indebærer ikke, at prisfastsættelsen nødvendigvis skal overlades til markeds-mekanismen, men blot, at priserne skal give hensigtsmæssige signaler. Prisregulering er nødvendig, bl.a. for at beskytte grupper med ringe markedsindflydelse, ikke mindst børn og fremtidige generationer (Dencik, 1993). Således er der, selv om det ofte overses, solide økonomiske eksternalitetsargumenter for den tvang, som ligger i, at det offentlige betaler 64.000 kr. af de 84.000 kr., som en vuggestueplads koster om året, i stedet for at udbetale beløbet kontant til forældrene, der i så fald uden tvivl ville se sig om efter »mere uformelle metoder til løsning af problemet« (Christensen, Mogensen & Thuesen, 1994:92). Der er gode grunde til at beskytte såvel børnene som det øvrige samfund mod forældrenes dispositioner. Der kan også argumenteres for en kontant ydelse til forældre betinget af, at de selv tager sig af børnene, hvilket gælder for den danske børnepasningslov i modsætning til det svenske »vårnadsbidrag«, som blev indført 1. juli i år.

Produktionen af offentlige goder må beslutes politisk, men det er vanskeligt at af-sløre den enkeltes betalingsvilje, da det jo er goder, som enhver kan bruge, uden at an-

19. Philips Hanson, Report on the USSR 3 (30. august 1991, No. 35):16.

20. Rubinov, 1988; en litterær beskrivelse af dagligdagen findes i Natalja Baranskajas lille roman »En uge som de andre«, publiceret i Novyj Mir, nr. 11, 1969. (dansk oversættelse, Gyldendal 1973).

21. Som beskrevet af Erik Hoffmeyer i Politikens kronik, 13. december 1984.

dre hindres i at bruge dem samtidig, når de først er produceret. Det kan dog – i teorien – lade sig gøre at konstruere incitamentskorrekte beslutningsprocedurer (f.eks. Groves & Ledyard, 1977).

Statsligt fjernsyn er et eksempel på et offentligt gode, hvor alle betaler det samme, og så opstår der problemer, hvis seerne har forskellige præferencer. I en situation med f.eks. to TV-stationer, hvor seerne deler sig i to grupper på 75% og 25%, hvis ønsker for sendetiden lørdag aften fra kl. 20 til kl. 22 er forskellige, nemlig voldsfilm henholdsvis lodige film, kan det diskuteres, hvor stor vægt lytter- og seertal bør have. Faktisk betaler alle den samme licens, og det forhold, at man tilfældigvis tilhører en majoritet, er vel næppe en tilstrækkelig begrundelse for, at man skal have mere for sine penge. Det mest demokratiske ville være, at der var lige mange udsendelser af hver slags. Man kan også betragte det samlede seertal som udtryk for en utilitaristisk samfundsnytte, hvor de enkelte seeres nytte summeres.

Konkurrence mellem de to TV-stationer, hvor de hver især maksimerer deres seertal, vil normalt give det dårligste resultat, både fra en demokratisk og fra en utilitaristisk synsvinkel. Hvis stationerne var sluttet sammen i et privat monopol, der maksimerede det fælles seertal, ville resultatet ofte blive mere demokratisk. Men de potentielle muligheder for en demokratisk fordeling ville naturligvis være størst ved et statsligt monopol, der ikke er bundet af at maksimere seertal. Hermed beslægtede fænomener har været kendt siden Hotelling's klassiske artikel fra 1929.²²

Demokrati for skatteyderne er afgørende for skatteopkrævningen, som er et centralt problem i alle økonomiske systemer. I Østeuropa og Rusland havde det gamle system én stor fordel, og det mærkes meget tydeligt nu, hvor den er forsvundet, nemlig at det gav mulighed for en simpel og effektiv skatteopkrævning. Og det er jo et uvurderligt gode. Alle virksomhedernes ind- og udbetalinger gik gennem statsbudgettet. Størstedelen af skatterne blev inddrevet som indirekte skatter, og den højeste marginale personskat var normalt 13%. Problemet forstærkes i takt med væksten i den private økonomi, som er en uregistreret kontantøkonomi, hvor det nærmest er umuligt at opkræve skatter. I realiteten er skattesystemet blevet delvis privatiseret, idet organiserede kriminelle opkræver såkaldte beskyttelsespenge fra det private erhvervsliv.

Skatterne er forudsætningen for, at statsmagten kan løse sine opgaver. Det er ikke nemt at opstille betingelser for økonomisk vækst, men en stærk og hæderlig statslig administration med et effektivt skattesystem er én af dem (jf. Aage, 1994:142-156). Forholdet mellem politisk demokrati, individuel økonomisk frihed og økonomisk vækst er ikke entydigt. Men det er en tankevækkende kendsgerning, at der ikke kendes eksempler på lande, som har haft overvejende statslig ejendomsret til produktionsmidlerne og som har været demokratier. Men det er heller ikke sådan, at jo mere fri og ure-

22. Hotelling, 1929; Aage, 1992; Torben Tranæs i Politikens kronik, 14. maj 1994.

guleret økonomien er, jo mere demokratisk er styreformen også. Det fremgår af nogle undersøgelser, hvor 84 lande blev vurderet på et indeks for demokrati og menneskerettigheder. De socialistiske lande scorede lavest, de kapitalistiske (bl.a. USA, Chile og Schweiz) og statskapitalistiske (bl.a. Mexico, Brasilien og Spanien) noget højere, mens de kapitalistiske blandingsøkonomier i Nordvesteuropa indtager en suveræn førsteplads, og variationen i demokrati-score inden for denne gruppe er langt mindre end inden for de tre andre grupper.

Der er ingen klare forskelle mellem gruppernes økonomiske vækst, og variationen inden for grupperne er betydeligt større end forskellene mellem grupperne. Der er heller ingen sammenhæng mellem økonomisk vækst og demokrati. I en regressionsanalyse af årsagerne til økonomisk vækst får demokrati en koefficient på præcis 0.00 (Lane & Ersson, 1990:220-221, 231, 242, 247, 249; Sørensen, 1993:34; Åslund, 1992:71).

Politisk intervention i markedet er ikke kun nødvendig for at skabe betingelser for økonomisk effektivitet og for at korrigere forskellige eksterne virkninger. Det vedrører også det langt dybere problem om *demokrati for fremtidige generationer*, som er det mest presserende og komplicerede problem for demokratiet. Det er forfæjlet at anse markedsmekanismen for en farbar vej til en løsning. Det hævdes ofte, at markedsmekanismen tager hensyn til ufødte generationer, fordi en profitsøgende ejer af en olie kilde vil lade olien blive i jorden, hvis de forventede fremtidige prisstigninger er høje nok.²³ Det er rigtigt, at markedslikevægte over lange tidsrum er teoretisk mulige og at der i teorien ikke er forskel på mennesker, der lever om 100 år, og f.eks. mennesker, der bor på Ærø. Men i praksis fungerer markeder kun på kort sigt, og der er også et andet, lige så vigtigt og mere principielt problem. Der er normalt et stort antal mulige likevægte. De giver vidt forskellige fordelinger af det endelige forbrug mellem markedsdeltagerne, og det er netop spørgsmålet her. Hvilken fordeling der realiseres, afhænger af, hvordan kontrollen med ressourcerne er fordelt, når markedet åbner, altså nu, hvor de nulevende ejer alle naturressourcerne. Problemet for fremtidige generationer er, at de intet ejer. Det er også afgørende for dem, der bor på Ærø, hvor mange ressourcer de kontrollerer, på kort sigt især arbejdskraft og kapital.

Fordeling mellem generationer er et yderst pinagtigt problem, som ikke kan klares med en rentesats. Naturen har vi ikke arvet fra vores forfædre, men lånt af vores børn. Med den nuværende rente skal der store prisstigninger til, før markedet gemmer noget til eftertiden. Det er muligt, at nytten for os af en tønde olie nu er 148 gange større end nytten af en tønde olie om 100 år, og 22000 gange større end nytten af en tønde om 200 år, hvilket svarer til en diskonteringsrentefod på godt 5%. Men det er sandsynligt, at vores oldebørn vil have en anden opfattelse. Om 100 år er en lang tid, afhænger som

23. F.eks. Anders Fogh Rasmussen, Politikens kronik, 25. oktober 1991, samt 26. november 1991.

bekendt af, fra hvilken ende man ser dem (jf. Pearce i Ekins & Max-Neef, 1992:73 Aage, 1989:603-611).

Økonomi og demokrati

De overvældende udfordringer, som trænger sig på stadig mere uafviseligt og som dominerer alle andre økonomiske problemer, er knyttet til den globale fordeling og til det globale miljø. Efter at Marx og Engels har haft ret i deres udviklingsoptimisme i 150 år, bliver de nu ubønhørligt overhalet af Malthus (Aage, 1994: 171-175; Ollman, 1977). Det vil stille store krav til det politiske demokrati, fordi det præcis er den type af problemer, som markedet ikke umiddelbart kan håndtere. Der behøves en mere forfinet og nuanceret analyse af institutionernes anvendelighed og samspil end den primitive påkaldelse af markeds kræfterne.

Konklusionen af det foregående er nærmest, at der kun findes tredje veje. Hvis markedet skal fungere, kræves der regulerende institutioner, især en stærk og ukorrupt statsmagt, og hvis statsmagten skal fungere, kræves der regulering med anvendelse af markedskonforme incitamenter. I en forelæsning om transformationen i Rusland og Østeuropa sammenlignede Wassily Leontief²⁴ økonomien med et sejlskib; egeninteresse og markeds kræfter er vinden, som giver det globale sejlskib fart, og staten er roret. Vinden er nødvendig, for uden fart kan man ikke styre. Det går heller ikke, hvis besætningen sætter alle sejl til og derpå går ned i kahytten og drikker cocktails. Så skal det nok gå stærkt, men hvorhen er uvist. Der er imidlertid en mulighed for at bruge vinden og markeds kræfterne til at krydse op imod dem og komme i den modsatte og rigtige retning.

Fremtidige generationer har ingen direkte repræsentation, hverken i markedet, gennem statsmagten eller ved selvforvaltning, og fristelsen til kortsynet at tilsidesætte deres interesser og til misbrug i fordelings- og miljøpolitikken er så store, at det ligesom i retsplejen og pengepolitikken kunne tale for, at demokratiet begrænser sin egen magt og afgiver den til en uafhængig instans, som nyder tillid og er underlagt stringente regler, altså en slags »Environment Board« svarende til »Currency Board«-systemet.

Det indebærer et opgør med den fremherskende forkærlighed for styring gennem økonomiske incitamenter og den lige så fremherskende besættelse af materielle forbrugskrav. Trods den notoriske velstand føles de materielle problemer stadig mere påtrængende i brede kredse i samfundet, ikke mindst blandt de mest velstillede. Materialismen har en solid forankring i menneskets og samfundets natur – på det punkt er vi jo alle sammen marxister – og det fundamentale problem, som menneskeheden med vekslende held har kæmpet med gennem hele sin historie, er at opnå balance mellem for det første forsyningen med varer – i gammel tid først og fremmest fødevarer –, for

24. Keynote Speech, 2nd EACES Conference, Groningen, 24-27 September 1992.

det andet befolkningens størrelse og endelig for det tredje miljøets kapacitet til at opretholde produktionen.²⁵ I sit værk om demokratiet i Amerika fra første halvdel af 1800-tallet så Tocqueville en direkte forbindelse med demokratiet, idet »la démocratie favorise le goût des jouissances matérielles« (Tocqueville, 1850:162, jf. pp 139, 151, 156-157, 256). Søren Mørch beskriver udviklingen i Danmark fra 1880 til 1960 således:

Religion, kunst og filosofi skiftede plads i hierarkiet, og blev tidsfordriv og pynt, hvor det før havde været hovedsagen.

Hvordan kan det da være, at vi i vore dage er havnet i den forsimplede antagelse, at samfundets udvikling bestemmes af økonomiske symboler som: pengeværdier, priser, betalings- og valutabalancer og lign.? Det er sket i en sådan grad, at nogle tror, samfundets udvikling afgøres af disse symboler. En »vismand« på moderne dansk betyder en universitetsansat cand.oecon. eller cand.polit. [Mørch, 1982:121, 267, jf. Kløvedal Reich, 1972:190].

Den rent økonomiske opfattelse af samfundslivet som en udveksling af ækvivalente ydelser forekommer lidt vel snæver, men den danner grundlag for analyserne på stadig flere samfundsvidenskabelige områder (Homans, 1961). Den grasserende privatiseringsiver er et karakteristisk udtryk for dette ideologisk dogme om, at alt muligt bør og kan styres gennem direkte økonomiske incitamenter.²⁶ Det kan forsvares som en sidste udvej, når alt andet svigter, men at gøre det til et mål i sig selv at erstatte professionelle og etiske principper med direkte personlig gevinst, er meget farligt. Uden almindelig hæderlighed i samfundet går det slet ikke.

I Agnar Mykles tale til damerne i *Sangen om den røde rubin* er vitsen, at der anlægges en gennemført økonomisk synsvinkel på forholdet mellem kønnene med efterspørgsels- og udbudelasticiteter, prisdannelse og skrotværdier.²⁷ Men denne spøg fra 1957 overgår af nutidens virkelighed i de økonomiske tidsskrifter som f.eks. følgende smagsprøve fra litteraturen om »the medical care industry«:

25. Ponting, 1991. Ponting beskriver en lang række miljøkatastrofer op gennem historien, bl.a. hos Sumererne i det tredje årtusinde f.Kr. og hos Mayaerne i det niende århundrede e.Kr., som i begge tilfælde udsprang af landbruget og førte til samfundenes undergang. Andre eksempler er Påskeøens tragiske historie og udryddelsen af jordens dyrearter, f.eks. den enorme bestand af nordamerikanske vandreduer omkring århundredeskiftet som følge af industrialiseret jagt. Det nye er altså ikke miljøkatastrofernes indtræffen, men deres globale karakter.

26. CSCE-konferencen i Paris i november 1990 sluttede med, at de 34 statsoverhoveder og regeringschefer undertegnede det såkaldte Paris-charter, en art ny grundlov for Europa, der bygger på demokrati, reststat, frihedsværdier og – markedsøkonomi. Dermed er markedet blevet ophøjet fra middel til mål, vor tids tilføjelse til idealerne fra oplysningstiden og revolutionerne i 1776 og 1789, jf. Aage, 1994:299, 308.

27. Mykle, 1957:313-316. Romanens hovedperson var ligesom Mykle selv student på Norges Handelshøyskole i Bergen; om Mykle som siviløkonom se R.J. Brunstads artikel i *Sosialøkonomen* (1994, nr. 2): 24-27.

... the diagnosing physician can influence the demand for his or others' services at later stages, and may do so in ways intended to enhance his income. In addition, if a diagnosis is required in order to obtain additional services, he can in principle extract all of the consumer's surplus in his charge for diagnosis. [Pauly, 1978:28].

Man må knibe sig i armen og spørge, om denne forskruede og horrible profit-filosofi virkelig er alvorligt ment. Den eneste farbare vej er at appellere til den professionelle moral. Det er ikke en holdbar løsning at fremelske mere pengegriskhed hverken hos læger eller hos andre.

Hvis de globale fordelings- og miljøproblemer overlades til amoralske markeds kræfter og egocentriske økonomiske incitament, så ved vi med sikkerhed, at det vil gå galt. Hvis man forsøger med solidariske, politiske beslutninger, der administreres med professionel hæderlighed, så er der måske en mulighed for at finde vej igennem den snævre port.

Kritikken af det bestående har jo været RIIC's adelsmærke siden starten i 1972. Der er ikke mindre brug for en kritisk holdning nu, end der var dengang.

Litteratur:

- Amalrik, A. 1970. Prosyshchestvu et li Sovetskij Sojus do 1984 goda? Amsterdam: Fond Imeni Gercena 1970. Dansk udgave: *Vil Sovjetunionen eksistere indtil 1984?* (Spektrum, 1970, genudgivet af Gyldendal i 1990).
- Amoroso, B. & Jespersen, J. (eds). 1992. *Macroeconomic Theories and Policies for the 1990's: A Scandinavian Perspective*. London.
- Andersson, J.O. 1994. Real Freedom, Democratic Community and Sustainable Development as Fundamental Values in Economic Enquiry. Paper presented at the EAEPE 1994 Conference, »Challenges to Institutional and Evolutionary Economic Theory: Growth, Uncertainty and Change«. Copenhagen 27-29 October 1994.
- Arrow, K. J. 1963. Uncertainty and the Welfare Economics of Medical Care. *American Economic Review* 53: 941-973.
- Birkholm, K., E. Sigsgaard & P. Wilhelm. 1984. *Demokratiet i lasten*. København.
- Christensen, J., Mogensen, P. & Thuesen, E. 1994. *Velfærd i vanskeligheder*. København.
- Bogason, P. 1992. *Forvaltning og stat*. Herning.
- Bregm, K. 1994. Skal medarbejdere og overskudsdeling subsidieres? Arbejdspapir, Institut for Samfundsøkonomi og Planlægning, RUC 1994. Fremkommer i *Samfundsøkonomen* (1994, nr. 8).
- Daly, H.E. & Cobb, J.B. 1989. *For the Common Good. Redirecting the Economy Toward Community, the Environment, and a Sustainable Future*. Boston (Dansk udgave: *Det Fælles Bedste*. Århus: Hovedland 1991).
- Davis, J. 1984. *Blue Gold. The Political Economy of Natural Gas*. London.
- Dencik, L. 1993. Mutter Sveas Kinder und die Fahrt des Kindes Richtung Wohlfahrt, I Neubauer, G. & Sücker, H. (Hrsg.): *Kindheitspolitik international*. Opladen.
- Ekins, P. & Max-Neef, M. (eds.). 1992. *Real-Life Economics. Understanding Wealth Creation*. London.
- Fudenberg, D. & Tirole, J. 1992. *Game Theory*. Cambridge, Mass.
- Greve, B. 1988. *Fordelingsteori og fordelingsbeskrivelse*. Roskilde.
- Groves, T. & Ledyard, J. 1977. Optimal Allocation of Public Goods: A Solution to the »Free Rider« Problem. *Econometrica* 45: 783-809.

... the diagnosing physician can influence the demand for his or others' services at later stages, and may do so in ways intended to enhance his income. In addition, if a diagnosis is required in order to obtain additional services, he can in principle extract all of the consumer's surplus in his charge for diagnosis. [Pauly, 1978:28].

Man må knibe sig i armen og spørge, om denne forskruede og horrible profit-filosofi virkelig er alvorligt ment. Den eneste farbare vej er at appellere til den professionelle moral. Det er ikke en holdbar løsning at fremelske mere pengegriskhed hverken hos læger eller hos andre.

Hvis de globale fordelings- og miljøproblemer overlades til amoralske markeds kræfter og egocentriske økonomiske incitament, så ved vi med sikkerhed, at det vil gå galt. Hvis man forsøger med solidariske, politiske beslutninger, der administreres med professionel hæderlighed, så er der måske en mulighed for at finde vej igennem den snævre port.

Kritikken af det bestående har jo været RIIC's adelsmærke siden starten i 1972. Der er ikke mindre brug for en kritisk holdning nu, end der var dengang.

Litteratur:

- Amalrik, A. 1970. *Prosushchestvuet li Sovetskij Sojus do 1984 goda?* Amsterdam: Fond Imeni Gercena 1970. Dansk udgave: *Vil Sovjetunionen eksistere indtil 1984?* (Spektrum, 1970, genudgivet af Gyldendal i 1990).
- Amoroso, B. & Jespersen, J. (eds). 1992. *Macroeconomic Theories and Policies for the 1990's: A Scandinavian Perspective*. London.
- Andersson, J.O. 1994. Real Freedom, Democratic Community and Sustainable Development as Fundamental Values in Economic Enquiry. Paper presented at the EAEPE 1994 Conference, »Challenges to Institutional and Evolutionary Economic Theory: Growth, Uncertainty and Change«. Copenhagen 27-29 October 1994.
- Arrow, K. J. 1963. Uncertainty and the Welfare Economics of Medical Care. *American Economic Review* 53: 941-973.
- Birkholm, K., E. Sigsgaard & P. Wilhelm. 1984. *Demokratiet i lasten*. København.
- Christensen, J., Mogensen, P. & Thuesen, E. 1994. *Velfærd i vanskeligheder*. København.
- Bogason, P. 1992. *Forvaltning og stat*. Herning.
- Bregm, K. 1994. Skal medarbejdere og overskudsdeling subsidieres? Arbejdspapir, Institut for Samfundsøkonomi og Planlægning, RUC 1994. Fremkommer i *Samfundsøkonomen* (1994, nr. 8).
- Daly, H.E. & Cobb, J.B. 1989. *For the Common Good. Redirecting the Economy Toward Community, the Environment, and a Sustainable Future*. Boston (Dansk udgave: *Det Fælles Bedste*. Århus: Hovedland 1991).
- Davis, J. 1984. *Blue Gold. The Political Economy of Natural Gas*. London.
- Dencik, L. 1993. Mutter Sveas Kinder und die Fahrt des Kindes Richtung Wohlfart, I Neubauer, G. & Sücker, H. (Hrsg.): *Kindheitspolitik international*. Opladen.
- Ekins, P. & Max-Neef, M. (eds.). 1992. *Real-Life Economics. Understanding Wealth Creation*. London.
- Fudenberg, D. & Tirole, J. 1992. *Game Theory*. Cambridge, Mass.
- Greve, B. 1988. *Fordelingsteori og fordelingsbeskrivelse*. Roskilde.
- Groves, T. & Ledyard, J. 1977. Optimal Allocation of Public Goods: A Solution to the »Free Rider« Problem. *Econometrica* 45: 783-809.

- Guérin, D. 1970. *Anarchism*. New York.
- Guttman, J.M. & Schnytzer, A. 1989. Strategic Work Interactions and the Kibbutz-Kolkhoz Paradox. *Economic Journal* 99: 636-699.
- Hirschman, A.O. 1970. *Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations and States*. Cambridge, Mass.
- Hodgson, G. 1993. *Economics and Evolution. Bringing Life Back into Economics*. Cambridge.
- Hotelling, H. 1929. Stability in Competition. *Economic Journal* 34:41-57.
- Homans, G.C. 1961. *Social Behavior*. London.
- Hørup, V. 1903. *V. Hørup i Skrift og Tale. Udvalgte artikler og taler*. Ved Vilh. Nielsen. København.
- Israelsen, L.D. 1982. Collectives, Communes and Incentives. *Journal of Comparative Economics* 4:99-124.
- Jarvad, I.M. 1992. Demokratidoktrin i Danmark. I Villadsen, S. (1992), s. 53-71.
- Jensen, B. 1984. *Stalinismens fascination og danske venstreintellektuelle*. København.
- Jespersen, J. & Brendstrup, S. 1994. *Grøn økonomi*. København.
- Keiding, H. & Lund, L. 1988. *Nationaløkonomi I*. København.
- Kløvedal-Reich, E. 1972. *Frederik. En folkebog om N.F.S. Grundtvigs tid*. København.
- Knutzen, P. 1948. *40 Aar i Statens Tjeneste*. København.
- Koch, H. 1945. *Hvad er demokrati?* København. (2. udgave 1960). Russisk oversættelse: Chto takoe demokratija? København og Herning.
- Lainela, S. 1993. Currency Reforms in the Baltic States. Working Paper. Helsinki: Bank of Finland.
- Lane, J.-E. & Ersson, S. 1990. *Comparative Political Economy*. London.
- Lotz, J. 1986. *Retfærdighed eller økonomi i den offentlige sektor*. København.
- Madsen, C. 1965. *Den gode læge og andre fortællinger*. København.
- Marx, K. & Engels, F. 1972. *Werke*. Band 23. Berlin.
- Meade, J.E. 1989. *Agathotopia: The Economics of Partnership*. Aberdeen.
- Meyer, N.I., K. Helveg Petersen & V. Sørensen. 1978. *Oprør fra Midten*. København. (Genoptrykt 1993).
- Mortensen, J.B. & Olsen, O.J. 1991. *Privatisering og deregulering*. København.
- Mygind, N. 1994. Privatisering og medarbejdere i Østeuropa og Rusland. Fremkommer i *Samfundsøkonomen* (1994, nr. 8).
- Mykle, A. 1957. *Sangen om den røde rubin*. (Dansk udgave 1986).
- Møller, L. & Wolffsen, P. 1991. *Beslutninger i organisationer – offentlige og private*. København.
- Mørch, S. 1982. *Den ny Danmarkshistorie 1880-1960*. København.
- Nielsen, K. & Pedersen, O.K. 1991. The Negotiated Economy - The Structure, the Processes, and the Instruments. I Hausner, J., Jessop, B. & Nielsen, K. (eds.): *Markets, Politics and the Negotiated Economy – Scandinavia and Post-Socialist Perspectives*. Kraków, s. 127-151.
- Nuti, D.M. 1981. Socialism on Earth. *Cambridge Journal of Economics* 5:391-403.
- Nove, A. 1977. *The Soviet Economic System*. London.
- Nove, A. 1985. A Note on Errors and Their Causes. *Soviet Studies* 37:276-280.
- Okun, A.M. 1975. *Equality and Efficiency. The Big Tradeoff*. Washington.
- Ollman, B. 1977. Marx's Vision of Communism. *Critique* 8, Summer, s. 4-41.
- Paldam, M. 1986. Teorien om de offentlige beslutninger. I Andersen, T.M. & Vastrup, C. (red.): *Nyere økonomisk teori og metode*. Århus, s. 153-175.
- Parkinson, C.N. 1957. *Parkinson's Law*. Boston.
- Pauly, M.V. 1978. Is Medical Care Different? In Greenberg, W. (ed.): *Competition in the Health Care Sector: Past, Present, and Future*. Germantown, Maryland, s. 11-42.
- Pedersen, O.K. (red.). 1994. *Demokratiets lette tilstand*. København.
- Persson, G. 1980. Skall sjukvården privatiseras? *Ekonomisk Debatt* 8:284-287.
- Ponting, C. 1991. *A Green History of the World*. Harmondsworth. (Dansk udgave, 1992).
- Rawls, J. 1993. *Political Liberalism*. New York.

- Rubinov, A. 1988. *Kardiogramma ocheredi*. Moskva.
- Sen, A. 1985. Social Choice and Justice: A Review Article. *Journal of Economic Literature* 23:1164-1176.
- Sen, A. 1987. *On Ethics and Economics*. Oxford.
- Sen, A. 1992. *Inequality Reexamined*. Oxford.
- Sinclair, A. 1984. *A Concise History of the United States*. London.
- Smith, A. [1776] 1869. *The Wealth of Nations*. Oxford.
- Smith, P. 1990. *Stem Jacob ud af Århus!* Århus.
- Steffensen, E. (red.). 1993. *Magt og mening. Ruslands vej til ytringsfrihed*. København.
- Stiglitz, J.E. 1993. *Economics*. New York.
- Sørensen, G. 1993. *Demokrati og udvikling*. Århus.
- Tocqueville, A. de. 1850. *De la démocratie en Amérique*. (Treizième édition, tome deuxième). Paris.
- Vickers, J. & Yarrow, G. 1989. *Privatization. An Economic Analysis*. Cambridge, Mass.
- Villadsen, S. (red.). 1992. *Demokrati? Moderniseringspolitikens betydning for det danske demokrati*. Roskilde.
- Weitzman, M.L. 1984. *The Share Economy. Conquering Stagflation*. Cambridge, Mass.
- Aage, H. 1998. *Inequality, Incentives, and Income*. A review article and seventeen papers in comparative and Soviet studies. København.
- Aage, H. 1992. Konkurrence mellem TV-stationer. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 130: 245-254.
- Aage, H. 1994. *Økonomiske omvæltninger i Rusland og Østeuropa*. Herning.
- Aage, H. 1995. *The Optimum Size of Brigades*. Fremkommer i *Advances in the Economic Analysis of Participatory and Labour-Managed Firms*, Vol. 5.
- Åslund, A. 1992. *Post-Communist Economic Revolutions. How Big a Bang?* Washington, D.C.